

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

Csákó Judit
Az Altaichi évkönyv és a magyar krónikás hagyomány

B. Halász Éva
A békebírság

Gömöri György
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve

Vigh Barbara
Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül

Tamás Ágnes
*Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868)*

Matolcsi Réka
Egy 1903-as királysértési sajtóper tanulságai

Szabó Róbert
Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1.
LXIII. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Csákó Judit • Az *Altaichi Évkönyv* és a magyar krónikás hagyomány.
Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára 5
- B. Halász Éva • A békebírság 25
- Gömöri György • Téves adatok 17. századi síremlékeken.
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve 43
- Vigh Barbara • Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül 49
- Tamás Ágnes • Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868) 75
- Matolcsi Réka • „A király igazsága és a nemzet igazsága”.
Egy 1903-as királlysértési sajtóper tanulságai 99
- Szabó Róbert • Hadiérettségi, hadibizonyítvány. Az első világháborús
katona-tanulók iskolai kedvezményei 119

MÉRLEG

- Csorba László • „Hadd reméljük, hogy bölcsességük megszilárdítja azt,
amit türelmük és hazaszeretetük elért...” Frank Tibor új könyve
a kiegyezés angliai visszhangjáról 137

MEGEMLÉKEZÉS

- Szarka László • Tilkovszky Loránt (1927–2021) 147
- Pritz Pál • Vida István (1940–2020) 151

MÉRLEG

„HADD REMÉLJÜK, HOGY BÖLCSESSÉGÜK MEGSZILÁRDÍTTJA AZT,
AMIT TÜRELMÜK ÉS HAZASZERETETÜK ELÉRT...”

Frank Tibor új könyve a kiegyezés angliai visszhangjáról

CSORBA LÁSZLÓ

Frank Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák-magyar kiegyezés brit tükörben 1865–1870.* Bp., 2019.

A címül választott idézet John Bowring angol költő 1866-ban publikált, Deák Ferencet méltató cikkéből való. Bár kicsit korábban keletkezett (1866), mint a kiegyezés, már túlmutat rajta. Frank Tibor azért választotta kötete zárómotívumának, mert jól jellemzi az angol szimpatizánsok jelentős részének őszinte meggyőződését: miközben a Béccsel megkötött magyar kiegyenlítést-megállapodást-kiegyezést az 1849 óta folytatott hazafias politikai ellenállás méltó eredményének látták, arra figyelmeztettek, hogy immár ugyanilyen fontos feladat a politikai-közjogi építmény megszilárdítása, mert ezen múlhat a Habsburg Birodalom jövődjé – és így áttételesen az európai hatalmi egyensúly sorsa.

Remény, bölcsesség, türelem, hazaszeretet – ezek az érzelmenteli fogalmak nem csak Bowringnál bukkannak fel, aki egykor a nagy Széchenyivel íratott dedikációt emlékkönyvébe és az 1830-as években elsőként állított össze angol nyelvű műfordítás-antológiát a magyar költészet remekeiből. Sűrűn előfordulnak abban a sok száz újságcikkben, tanulmányban, publicisztikában, vitairatban is, amelyeket Frank Tibor számba vesz és elemez, érzékeltetve, hogy a brit és a magyar világ érintkezésének komoly indulatokat megmozgató, különösen fontos csomópontjával foglalkozik az előttünk fekvő, vaskos monográfiában. Ez a nyelvileg is megnyilvánuló problémaközpontúság ugyanakkor a *sine ira et studio* történeti műfajválaszték igencsak széles skáláján érvényesül: klasszikus diplomácia-történet, követségi intézménytörténet, politikatörténet, a művelődéstörténet kapcsolat-történeti válfaja, sajtótörténet, eszmetörténet váltakoznak és fonódnak egybe a kötet lapjain. Igazi interdiszciplináris művet kapunk tehát a szerzőtől, és ez munkássága ismeretében nem meglepő. Már legelső remeke, az *Egy emigráns alakváltásai: Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892.* [1985.] bizonyította, hogy a jó néhány hájjal megkent titkos ügynök és a magasan kvalifikált, tudós értelmiségi kettős portréjának megrajzolásakor milyen elegáns könnyedséggel (ugyanakkor kíméletlen filológiai akribiával!) társította bizonyító anyaghoz a legkülönfélébb társadalomtudományi megközelítésekkel elérhető információkat, hogy az eredmény történetileg és pszichológiailag egyaránt a lehető leghitelesebb legyen.

Dr. Csorba László, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, a Történettudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti Programjának vezetője.

Ez az interdiszciplinaritás a szerző munkásságában azért magától értetődő, mert – minden jel szerint – kezdettől fogva azok a témák vonzották, amelyek lényege csak a műfajok és megközelítések metszéspontjain ragadhatók meg valamiképpen (pl. „szalonvilág”, kivándorlástörténet, „komplex” országtörténet, orvostörténet, kapcsolattörténet, propagandatörténet, politikai marketing, történelem és nyelv, egyetemstörténet stb.). Ez a körülmény ugyanakkor az immár negyedfél évtizedes pálya során a sajátos következménnyel járt, hogy kérdésfeltevésai és válaszai eleve nyitottak voltak a történettudományban is a 20. század utolsó harmadában fölbukkanó mindazon új (nyelvi, antropológiai, szemiotikai, szociológiai, pszichológiai, narratológiai, nőtörténeti, kultusztörténeti stb.) megközelítések iránt, amelyeket összefoglalóan az úgynevezett posztmodern szemléleti fordulat eredményének tekint az elmúlt évtizedek társadalomtudománya. Új kötete sem kivétel e szabály alól. Gyáni Gábor nemrég egy áttekintő előadásában annak igényét fogalmazta meg, hogy itt az ideje 1867 kapcsán a beszűkülő nemzeti látószöveget fölcserélni egy olyan transznacionális megközelítéssel, ami fölismeri a birodalmon belüli nemzetállam-építési tendenciákat is, így valamiképp a birodalmi és a nemzeti szempontokat kölcsönhatásaikban és egyenértékűen veszi figyelembe a jelenség összetett értékelésekor.¹ Nos, megállapíthatjuk, hogy Frank Tibor kötetében pontosan ezt teszi, amikor úgy vizsgálja meg a kiegyezéshez vezető út tükröződését a brit sajtóban, hogy mellé társítja annak elbeszéléseit is, milyen háttérerők (a londoni Habsburg-nagykövetségtől kezdve a magyar emigrációs publicisztikáig) miképpen próbálták befolyásolni ez ügyben is a szigetországi véleményformálás egész komplex folyamatát.

A kötet két eszmetörténeti fogalomcsoport elemzésével indul. Egyfelől a szerző az Európa-gondolat 19. századi alakulását taglalja, kiemelve annak mozzanatát, hogy a szigetország egyáltalán beleértendő-e az öreg kontinensről fölvázolt politikai víziókba. Másfelől, immár Angliára fókuszálva, azt a drámai folyamatot kíséri végig, hogy a gyarmati világhatalom európai politikájában milyen lényeges térvészést okozott a „be nem avatkozás” szemléletének olyan érvényesülése, ami valamiképp a „deklarált tétlenség” benyomását keltette a kontinens hatalmi játszmáiban. A háttérben természetesen a *balance of power* alap gondolata, ennek fundamentális hatóköre húzódott meg, a hatalmi egyensúly kulcskérdése – amely amúgy a történelem hajnala óta minden csoportközi hatalmi játék mélyszerkezeti mozzanata, egyik lehetséges rendezőelve. E fejezetben magyarázza el a szerző az olvasónak a 19. századi angol politika Európa-konceptiójának leglényegét: hogyan kell „beállítani” és megőrizni a kezdetben háromszereplős (Franciaország, Habsburg Birodalom, Oroszország), majd négyszereplős (plusz Poroszország) hatalmi játszmákban az egyensúlyt oly módon, hogy ha billen az *equilibrium*, akkor Albion mindig a pillanatnyi gyengébbet támogassa a többiek ellenében. Az európai hatalmi egyensúly működtetése ugyanis kettős előnnyel járt: megfelelt a közgondolkodásban ekkoriban teret nyelő emberi jogi (liberális) normáknak, ugyanakkor lekötötte a potenciális versenytársakat, miáltal Anglia szabad kezet kapott a távoli kontinenseken érvényesítendő gyarmati terjeszkedésre. Az egyensúlypolitika részeként rögzült azután az angol közgondolkodásban, sőt

¹ Gyáni Gábor: A kiegyezés nemzeti és birodalmi látószögéből. *BUKSZ* 29 (2017) 151–156.

a legszélesebb nyilvánosság körében az a meggyőződés, amelyet Lord Palmerston kivételes világszármazással fogalmazott meg 1849. június 21-i parlamenti beszédében: „Ausztria az európai hatalmak egyensúlyának egyik legjelentősebb tényezője. [...] A politikai függetlenség és a szabadságok Európában véleményem szerint Ausztriának mint európai nagyhatalomnak a fennmaradásától és integritásától függenek; mindannak tehát, ami közélről vagy távolról arra irányul, hogy Ausztriát meggyengítse, megcsonkítsa vagy éppen elsőrendű hatalmi pozíciójából másodrangú állam szintjére degradálja, Európa számára elkerülhetetlenül oly nagy szerencsétlenséget kell magával hoznia, amelyet minden angolnak ijesztőnek kell tartania és meg kell akadályoznia.”²

Nos, Pestről nézve – ahol nem csupán az 1830-as évek végének metternichi terrorpolitikájára emlékeztek még igen élénken, de jól ismerték azt a kíméletlen zsandárszerepet is, amelyet a Szent Szövetség „erős embere” elsősorban Itáliában játszott –, első pillantásra meglehetősen talányosnak látszik, miképp minősíthette a brit külügyek vezetője Ausztriát az európai politikai függetlenség és szabadság garanciájának. Ám egyszerűbb a képlet, ha tudjuk, hogy London a cári abszolutizmust tekintette legfőbb ellenfelének, sőt ellenségének. Egyfelől, mint már említettük, „elvi” alapon, amennyiben a népszuverenitás emberi jogi eszméjének (többé-kevésbé elkötelezett) híveként szemben állt a feudális autokratizmussal. Másfelől még inkább jól felfogott birodalmi érdekből, mert nem csupán azt nem hagyhatta, hogy a cári csapatok fenyegezzék India határát, de azt sem, hogy Moszkva megbillentse a hatalmi egyensúlyt Európa szívében. Mivel pedig az ellenségem ellensége a barátom, így Bécs már az 1840-es években eljátszhatta Londonban az első számú szövetséges hálás szerepét, pedig még érvényben volt az 1833-ban megkötött münchengrätzi [Mnichovo Hradiště] szerződés, amelyben I. Ferenc osztrák császár és I. Miklós orosz cár nyilvánosan a Török Birodalom integritásának fönntartása mellett foglaltak állást, ám egy titkos záradékában (amelyhez később Poroszország is csatlakozott) fegyveres segítséget ígértek egymásnak a belső rend fenntartására. Anglia természetesen tudott erről az elköteleződésről, de úgy vélhette, jobban bízhat a newtoni politikai mechanika törvényeiben, amelyek szerint az osztrák állam „tömegének” a Duna-medencében érvényesülő „nehézkedési ereje” önmagában távol tartja a kozák ezredeket Közép- és Nyugat-Európától.

Az angoloknak ez a nagy osztrákbarátsága – ami tehát eszerint *ab ovo* oroszellenessége miatt tekinthető az európai szabadságok biztosítékának – azonban nem volt homogén képződmény. Komoly próbának vetette alá a magyar szabadságharc iránti szimpátia és a győztes császári abszolutizmus kiváltotta utálat, amely az 1850–1860-as években komoly hullámokat vetett a szigetország közvéleményében. Frank Tibor könyvének harmadik fejezetében azt a három fontos alakító tényezőt mutatja be, amely a legfontosabb szerepet játszotta a sajtóban megjelenő vélemények formálásában. Az egyik az osztrák diplomácia apparátusa: Apponyi Rudolf gróf nagykövetnek és munkatársainak intenzív londoni tevékenysége a befolyásos kapcsolatok megszerzése és azoknak a sajtóban való kamatoztatása terén. E törekvésre a szerző szellemesen a „marketing” kifejezést használja,

² Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok.* Bp., 2001. 565.

teljes joggal, mert Apponyiéknak éppen az volt a dolguk, hogy a fiatal császár, Ferenc József parancsára az „angolbarát, oroszellenes, európavédő, civilizáló monarchia” című propagandaterméket – Széchenyi szerint is igazi bővít – eladják a brit politikai-szellemi piacon. A másik fontos tényező a Kossuth-emigráció tagjainak, illetve angol barátainak az erőfeszítései, irodalmi és politikai munkássága, amely elsősorban abban az időszakban volt igen erőteljes, amikor még maga a száműzött exkormányzó is Angliában élt. A harmadik tényező pedig annak a bonyolult és strukturált információhalmaznak az érvényesülése, amely a Magyarországról születő útikönyvek, sajtóbeszámolók, a „terept” saját szemükkel vizitáló tudósítók és levelezők révén befolyásolta a brit újságolvasók vízióját a Habsburgok birodalmáról és azon belül a magyarok világról. E fejezetet méltó módon „kismonográfia a nagymonográfiában” zárja: a művelt, élesszeműen kritikus, nyelvét és „irályát” tekintve ragyogó stilisztá – és nem utolsósorban lelkes „magyarbarát” – Arthur J. Patterson személyének és *The Magyars*³ című, kivételesen intenzív hatású művének olyan átfogó bemutatása, amelyet alighanem egy jövőbeli, önálló Patterson-kötet tudományos „synopsis & treatment”-jének is tekinthetünk. (Itt említhetjük meg azt az igazi történelmi bravúrt, ahogyan a szerző Boner és Patterson könyveinek hivatkozásából imponáló pontossággal rekonstruálja a szerzők forrásbázisát, és így szemléleti orientációjuk legfontosabb tárgyi hátterét.)

A negyedik fejezetben a szerző azokat a legfontosabb témákat veszi végig részletező gazdagsággal, amelyek 1865–1870 között a magyar ügygel kapcsolatban az angol sajtót foglalkoztatták. E tudományos „sajtószemle” a véleményvezér lapok biztos kézzel történő kiválasztásával kerüli el az extenzív teljességre törekvés reménytelen zsákutcáját, ugyanakkor a cikkek intenzív analitikája nemcsak felmutatja, hanem egymással szembe-
síti is jóformán az összes mérvadó véleményt. Az ötödik fejezet az elemzés szemléleti kulcsfogalmi – országimázs és képalkotás – mentén zárkóztatja össze az eredményeket, rajzolja föl a főbb tendenciákat. És ezután jön a ráadás: a monográfust fölváltja a forrás-kiadó. A Függelékben nagyszerű levéltári fölfedezését, Robert Burnett David Morier brit diplomata pesti és bécsi jelentéseit, feljegyzéseit (1866. tél-tavaszi) adja közre magyarul, egy eddig a szakirodalomban alig ismert, ám kitűnően tájékozott, kortárs mellékszereplő roppant érdekes megfigyeléseit a kiegészítést közvetlenül megelőző időszakból.

Mi az a kép, amely mindezek alapján elibénk tárul? Röviden és leegyszerűsítve az, hogy Anglia elsősorban ahhoz ragaszkodott, hogy Ausztria eltorlaszolja Közép-Európát az orosz terjeszkedés elől, ezért ellenzett minden változást, ami esetleg gyengíthette e védőgát-szerep ellátását. Másodsorban pedig jó néven vette volna, ha eközben a Habsburg-állam az önkény helyett a valódi parlamentáris államberendezkedést választja, amivel nemcsak a szabadság és az emberi jogok világa felé tesz egy komoly lépést, hanem ráadásul könnyebben semlegesítheti azokat a belső erőket is, amelyek ezt követelve tették politikailag instabillá, és ezáltal katonailag és gazdaságilag sebezhetővé a birodalmat. Bár a sorrend egyértelmű, azért a második szempontot semmiképp sem nevezhetjük demagógiának vagy pusztá látszatnak – tanúsíthatják ezt a szabadságharc menekültjei, köztük

³ Arthur John Patterson: *The Magyars: Their Country and Institutions*. I–II. London, 1869.

maga Kossuth Lajos, akiknek törökországi menedékhelyét már konfliktust is vállalva biztosította a Fényes Portának nyújtott, az emberi jogokat respektáló londoni támogatás. Mindezek után bontakozik ki a „megoldás”: az 1849–1867 közötti periódusban Anglia a maga kettős elvárása ideális megvalósulásaként ösztönözhetette, majd üdvözölhetette az osztrák–magyar megegyezést, mint ami megszilárdítja az alkotmányos-parlamentáris berendezkedést az egész közép-európai birodalomban, ugyanakkor a duális rendszerrel egyaránt biztosítja az osztrák és a magyar fél önrendelkezését is, mely utóbbit akár nemzeti vívmányként is lehet értékelni. Mondhatni 1849 óta ez az elvárás jelen volt az angol nyilvánosságban, és Frank Tibor jól érzékelteti, hogyan erősödött föl a porosz-osztrák háború idején és vált majdhogynem uralkodó véleménnyé épp akkoriban, amikor a döntő lépéseket Bécsben és Pesten is megtették. Ez pedig nemcsak a bécsi politikacsinálók számára jelentkezett kívánalomként, hanem szorította Deákékat is – ezért igazi telitalálat a kötet mottóválasztása, azok a mondatok, amelyekben a „haza bölcse” a kiegyezés kapcsán bevallotta: pártjának sem ereje, sem akarata nem volt arra, hogy az osztrák birodalom főnállását politikai szükségnek tekintő „európai [valójában: angol] közvéleménnyel” szembemenjen.

Napjaink sajtóviszonyaiból visszatekintve bizony komoly respektusa van annak, amikor a szerző – belelapozva a londoni osztrák követség tagjainak bizalmas levelezésébe – kénytelen velük együtt megállapítani: a brit sajtó (mérvadó része) bizony nem volt eladó. Együtt tanakodunk Apponyi gróffal, hogy John Thadeus Delane, a *The Times* – épp függetlensége miatt – „mindenható” szerkesztője vajon miért „hajthatatlan”, miért olyan elutasító Ausztriával szemben (55., 66–71.). A kötet talán egyetlen említendő hiánya, hogy e ponton nem hivatkozik Amelie Lanier kitűnő könyvére,⁴ amelyből kiderül: a *Blick* kéziratával Londonban kopogtató Széchenyi Béla hűséges pártfogója, Lady Stafford (született Anne Hay-MacKenzie grófnő) volt az, aki a skót főnemesi családdal, a Sutherland hercegekkel szoros baráti kapcsolatokat ápoló Delane-t megnyerte a osztrák önkényuralom széchenyista kritikája számára. Hiába igyekezett éveken át a nagykövet, hogy meggyőzze őt, a szerkesztő következetes maradt azokhoz az alapelvekhez, amelyek jegyében 1859-ben megnyitotta lapjának hasábjait a döblingi „remete” és fia írásai előtt. Miként Frank Tibor is jelzi, csupán az 1866. évi porosz-osztrák háborút követően enyhültek a lap osztrák-ellenes fenntartásai, azzal párhuzamosan, ahogy Ausztria mindinkább hajlott a magyaroknak adandó engedmények felé.

Előbbiekben láttuk, hogyan vetette meg az európai *balance of power* politika Bécs és London kapcsolatának fundamentumát, amelyen azután fölemelkedhetett az osztrák-barátság az a doveri sziklafala, amin a szabadságharc idején mindvégig megtörtek az önvédelemre kényszerülő magyar állam szövetségeskereső igyekezetének hullámai. Ám vegyük most kissé közelebből szemügyre ez utóbbi perspektívájából az angol politikai nyilvánosságról eddig megismert képet. Idehaza, a Duna és a Tisza tájain 1848/49 sorsfordító másfél esztendejének szívet-lelket-agyvelőt drámai erővel megrázó konfliktusai közül az egyik váratlan helyre ütött hatalmasat: a nemzet koszorús költője legszebb szavai-

⁴ Amelie Lanier: *Széchenyi István és Széchenyi Béla cikkei a Timesban 1859–1862*. Bp., 2011.

nak igazságát látszott alapjaiban megrendíteni. „Áldjon vagy verjen sors keze: / Itt élned, halnod kell...” – visszhangoznak minden magyar ember szívében a Szózat veretes mondatai, ám a naiv „hogyan?”-ra váratlan durvasággal felelt a forradalmi vívmányokért vállalt önvédelmi háború kíméletlen valósága. A lebíráhatatlan katonai túlerő kibontakozása láttán a szabadságharc nemzedéke kőkemény ténnyel szembesült: a magyarok sorsa nem csak Magyarországon dől el! Ám ha igaz, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számunkra hely, akkor el kell fogadnunk, hogy rólunk döntenek – nélkülünk? Nem. Van megoldás e dilemmára. Ahhoz, hogy tényleg úgy éljünk, haljunk, ahogy igazán szeretnénk, nem „élhetünk” csak idehaza – mindenütt ott kell lennünk a nagyvilágban, ahol a sorsunkról döntenek! Ha London és Párizs komolyan és állhatatosan ellenzi az intervenciót, bizony erősen kérdéses, hogy Szentpétervár megindította volna-e hadosztályait a magyar határ felé. Ha úgy véljük, a nagyhatalmak rosszul sáfárkodnak a sorsunkkal, akkor a jó hazafi nem idehaza tétlenkedik, hanem tesz azért, hogy meggyőzze őket igazunkról ott, ahol az álláspontjuk kialakul: saját hazájuk véleményformáló közvéleménye körében.

Azok a magyar emigránsok, köztük is elsősorban Kossuth Lajos, akik a küzdelem újrajkezdésének szilárd hitével szálltak partra a Temze torkolatánál, természetesen nem voltak annyira naivak, hogy ne lettek volna tisztában az angol közvélemény osztrákrabarátságának fentiekben részletezett természetével. De bíztak abban, hogy logikus érveikkel, az érdekek világos kifejtésével van mód változtatni a korábbi előítéleteken. Persze, nagyszerű lenne együtt élni egy alkotmányos Habsburg Birodalommal. Ez volt a Batthyány-kormány és utódai nagy ívű 48-as koncepciója: a legszélesebb körű magyar önrendelkezés, de közben – hatalmpolitikai megfontolásokból – maradunk a demokratikus berszerkezetű birodalom tágabb védőernyője alatt. Ám 1848 őszén jött a keserű csalódás: Bécs elutasította az egyenrangú és egyenjogú együttműködést, és hegemoniája visszaállítására törekedett. Maradt tehát az önvédelmi háború, majd rossz kényszerűségként a függetlenség kikiáltása 1849 áprilisában. Kossuth és társai ettől fogva kezdtek kételkedni a Habsburg-állam túlélési esélyeiben, mert úgy látták, önmagát ítélte halálra azzal, hogy végzetesen eltorlaszolja a benne élő nemzetek önrendelkezési törekvéseit. Ráadásul Angliának végig kellene gondolnia: tényleg reális nagyhatalmi számítás-e az orosz intervenció hallgatólagos támogatása? Hihető-e az a politikai naivitás, hogy Szentpétervár megsegítené Bécset, ám közben nem venné észre, hogy az ismételten erőre kapó szomszéd azután – legalábbis az enyhén machiavellisztikusnak látszó angol tervek szerint – vele szemben foglalna helyet az európai hatalmi polarizálódásban?

Elérkeztünk a neuralgikus ponthoz: akkor hát *finis Austriae*, az államkonglomerátumot fel kell bontani? És ha igen, mi lesz az európai nagyhatalmi egyensúlyal? Kossuthék azért dolgoztak, hogy a nagyhatalmak is fölismerjék a válságot, és fogadják el: van alternatíva. Van olyan hatalmi alakulat, amely átveheti az előbb-utóbb tönkremenő Habsburg-állam helyét: a korábbi birodalom lakóinak és a Duna-völgye dél-európai népeinek szabad, demokratikus szövetezése. „Tömegét”, „nehézkedését” tekintve tehát majdhogynem ugyanaz a politikai-gazdasági-katonai erő (amit veszít nyugaton, megnyeri délen), csak éppen súlypontja délkeletre toódik (még inkább „dunai” formációvá válik), és főképp eltűnik az éléről az anakronisztikus célokat erőltető dinasztia.

Merész gondolat – de megvan a maga logikája. És megvan a súlyos előfeltétele is: a korábbi polgárháborús ellenfelekkel, a hazai nemzetiségekkel való teljes körű megegyezés szigorú követelménye. Természetesen Kossuth is tisztában volt azzal, hogy mind az országon belül, mind szerte a nagyvilágban sokféle előítélet nehezíti az új koncepció elfogadását. A magyar elit szabadelvűsége még viszonylag gyenge, nemzeti gondolkodása pedig még túlságosan nemesi-rendi jellegű volt ahhoz, hogy a demokratikus föderalizmus eszmévilágát – továbbá ugyanezen az úton haladva, a nemzetiségeknek adandó engedmények előbb-utóbbi elkerülhetetlenségét – könnyen befogadja. Angliában pedig a monarchiával kapcsolatos illúziók fékezheték erősen annak belátását, hogy a lényeg – a hatalmi egyensúlyban Ausztria pótlása – az új koncepcióban is megvan, így az önrendelkezésükért küzdő népek iránti szimpátia jegyében immár engedni lehetne az elkötelezett osztrákbarátságból. Kossuth mindezek miatt pontosan tudta, hogy a koncepcionális paradigmaváltáshoz hosszú időre, szívós meggyőző munkára van szükség. Ezért is sajnálta joggal a Duna-konföderációs tervezet túlságosan korai, meggondolatlan és előkészítetlen napvilágra kerülését (1862), és így sajátos kompromittálódását, mivel mindez természetesen erősen hátráltatta az új eszme, a szokatlan gondolat oly szükséges propagandáját, a jó értelemben vett agitációt. Annak vágyott sikerét fékezte, amit egykor az *Ellenőr*-ben közreadott tanulmányában így fogalmazott meg: „Százados balítéletek fája egy fejszevágásra nem dől. De forgácsoljuk; minden vágással vékonyul a törzsök, s mind közelebb esik az utolsó vágás, melly dönten fog. Forgácsoljunk!”⁵

Ma már nem nehéz felismerni, hogy e koncepcióban, ha lehet, még erősebben benne munkál a közép-európai népek egymásrautaltságának és együttműködésének nagyszerű gondolata, amely bizonyos mértékig persze a „monarchiás” örökségben is ott van: az a fölismerés, hogy ezek a népek kicsik ahhoz, hogy egymást tartósan tönkretégyék, ha azonban tudatosítják „közös dolgaikat” és összefognak, akkor bármilyen nagyhatalmi manipulációt távol tudnak tartani a térségtől. Ez a Duna-gondolat lényege, és két világháborún túl, a globalizáció és az Európai Közösség új kihívásai közepette is hinni lehet (szeretnénk, érdemes?) abban, hogy mindinkább érvényesül a nyilvánvalósága. Ám korai hajnalán még csak reménység volt, egy „mosolygó jövő” víziója (Kossuth szavai a Duna Konföderáció 1862. évi tervezetéből), amelyet az 1848/49-es küzdelem tanulságai alapján alakított ki egy tehetséges nemzedék, magyarok, románok, horvátok, szerbek, lengyelek, olaszok, németek legjobbjai – a forradalmi idők Londonban, Párizsban menedékre találó száműzöttei. És a magyar oldalon Kossuth sem volt magányos harcos ebben a küzdelemben. Az közismert tény, hogy Teleki László gróf még nála is következetesebben szorgalmazta a nemzetiségekkel és a testvérnépekkel való megbékélést és együttműködést. De azt talán kevesebben tudják, hogy Andrassy Gyula gróf, a majdani kiegyezés egyik társalkotója 1850 őszén épp az angol nyilvánosságban, a neves londoni politikai és társadalomtudományi folyóirat, a *The Eclectic Review* hasábjain *The Present Position and Policy of Austria* címmel közzétett, komoly tanulmányában fejtegette: Ausztria csak akkor tudja valóban ellensúlyozni Oroszországot az európai hatalmi egyensúly fenntartása érdekében, ha fel-

⁵ *Ellenőr. Politikai zsebkönyv, a pesti ellenzék megbízásából.* Szerk. Bajza [József]. Németország [Lipscse], 1847. 533.

hagy az önkénnyel és a birodalmi centralizációval, helyreállítja Magyarország önrendelkezését és teljesíti nemzeti követeléseit. Ám ha ezt elutasítja, fölbomlása elkerülhetetlen, amellyel úgy nyit teret a demokratikus tervek föderációs távlatainak, hogy abban benne rejlik a magyar állam teljes értelemben vett függetlenségének esélye is. Ezzel Andrassy az Ausztriáról írottakat abba a politikai perspektívába helyezte, amely Kossuth kútahtyái alkotmányterve (1850), vagy majd a későbbi Duna-konföderációs terv alapelveit határozta meg. Nem is véletlen, hogy Kossuth beléje vetett bizalma töretlen maradt egészen az évtized közepéig, és csak Andrassy hazatérésével (1857) váltak el politikai útjaik.

Az európai egyensúlypolitika szempontjait is kalkuláló kossuthi rendezési alternatíva azonban már nem volt igazán jelen az 1860-as évek második felének brit nyilvánosságában. Ennek legfőbb „technikai” oka minden bizonnyal az lehetett, hogy a volt kormányzó 1861-ben elhagyta Angliát és Itáliába költözött. Mi volt e döntés legfőbb oka? Bármilyen fontos érdek kötődött az angol sajtó befolyásolásához, az olasz egyesítés politikai-katonai fejleményei, a nagyhatalmi segítséggel kibontakozó fegyveres harc a közös ellenség, Ausztria ellen olyan kézzelfogható közelségbe hozta a „ha még egyszer azt üzeni” esélyét, hogy a volt kormányzó joggal érezhette úgy, ott kell lennie, ahol a cselekvésre a legközvetlenebb lehetősége nyílik. Vukovics Sebő, a Szemere-kormány hajdani igazságügyminisztere ugyan megmaradt a londoni őrhelyen, ám minden személyes kiválósága ellenére sem tudta pótolni Kossuthot véleményvezéri szerepkörében.

A szerző ugyanakkor joggal hangsúlyozza, hogy az a kritika, ami a Habsburg-állammal kapcsolatban időnként hangot kapott – centrumában azzal a súlyos megállapítással, hogy Ausztria valójában „hűtlennek bizonyult” a hallgatólagos oroszellenes együttműködéshez –, nemegyszer egybecsengett a kossuthi gondolatokkal (198–199.). Ám realista számvetéssel meg kellett állapítania, hogy „ez a gondolatmenet [...] lezárul anélkül, hogy nyíltan kimondaná, hogy a birodalom és ezzel a Habsburg-ház elveszítette volna *raison d'être*-jét, létjogosultságát” (200.). Aligha tévedünk nagyot, ha úgy véljük, a dinasztikus monarchizmus iránti kulturális elkötelezettség, pszichológiai értelemben rajongás, a királyi ház mint közjogi tényező sajátos angol túlbecsülése fontos elem lehetett minden olyan koncepció elutasításában, ami a Habsburgok nélkül igyekezett fölvázolni Közép-Európa jövőjét. Pompás példát ad erre a tradicionális gondolkodásmódra a kötet Függelékének diplomata főhőse, R. B. D. Morier, aki – annak az élménynek a bűvkörében, hogy 1866. február 3-án a budai várpalotában tartott bálon maga Ferenc József kegyeskedett őt megszólításával kitüntetni – így értelmezi az akkori hangulatviszonyokat: „az emberek megkönnyebbülten vették tudomásul, hogy immár minden hátsó gondolat nélkül hűségesek lehetnek és ragaszkodhatnak az uralkodóhoz, [...] és egy angol embernek, akinek a politikai jólétet a korona és a nemzet szívélyes egysége jelenti, egy ilyen látvány olyasmi, amellyel szívesen eljátszanak a gondolatai, és amelyre visszaemlékezni mindig kellemes lesz” (270.). Ebben a miliőben alakulhatott azután úgy az érvelés, amit a *The Spectator* egyik 1865-ös cikkéből idéz a szerző, miszerint ha a dinasztia az Itáliából és a német területekről való kiszorulást előnyére fordítaná, „szívében magyarrá válna”, továbbá demokratizáló, közvetítő és összekötő szerepre vállalkozna, akkor éppenséggel maga lehetne a jövőendő Duna Konföderáció feje! (200.)

A kötetben fölvázolt nagy ívű sajtópanoráma meggyőzően igazolja, hogy az angol közvéleményben nem tudott teret nyerni az a gondolat, hogy az európai hatalmi egyensúly közép-európai kulcsponytjának hatékony regenerálását a Habsburg-dinasztia engedményei (értsd: a kiegyezés) helyett a térség népeinek demokratikus megegyezésére kellene alapozni. Azok az érvek, amelyek a független Magyarország hosszabb távú életképtelenségét vizionálták (201–202.), innen nézve félreértésen alapulnak, hiszen Kossuth sem a dunai kis államokat önmagukban, hanem ezek együttműködését – minimum katonai szövetségét, de akár konföderatív államszövetséggé is fejleszthető kapcsolatrendszerét – jelölte meg a hatalmi egyensúly lehetséges új pólusaként. A kossuthi koncepció megfelelő képviseletének hiánya különösen jól érzékelhető olyan esetekben, ahol a felkészült angol kritikusok a tényeket némi rosszindulattal olvasták a kortárs magyarok fejére. Ez a helyzet a *The Westminster Review* azon cikkével,⁶ amely a szlávellenes magyar nacionalizmus és felsőbbégi politika veszélyeire figyelmeztetett. Frank Tibor részletesen bemutatja ezt a fontos írást (209–210.), ám sajnos nem áll módjában vele szemben olyan ellencikket ismertetni, amelyben valamelyik honfitársunk amellet érvelt volna, hogy a kossuthi alternatív koncepció megoldást kínál erre a problémára is! Hiszen a közép-európai népek közös nagyhatalmi szerepvállalása az európai egyensúly fenntartásában valóban nem képzelhető el másképp, csak ha előtte egymás között – és így saját határaiton belül is – rendezik ellentéteiket. Az 1860-as évek első felében hazaküldött üzeneteiben Kossuth ezért figyelmeztetett ismételtelen arra, hogy a hazai ellenállási mozgalom vezetői mielőbb igyekezzenek a nemzetiségekkel tisztázni az alapvető problémákat. Ez azonban sajnálatos módon folyton késett, majd elmaradt – és e ponton visszaérkezünk a Duna-gondolat már tárgyalt korabeli sorsának, érvényesülési esélyeinek, hátrányba szorulásának problematikájához. Frank Tibor könyve sokat segít annak megértésében, hogy az 1860-as évek második felében miért a kiegyezés ösztönzése és támogatása lett a vezérszólam a brit sajtó polifon kórusában.

Mint minden gondolatokban és adatokban gazdag könyvnel, ez esetben is fölvethető néhány további javaslat, megjegyzés, említhető néhány kisebb hiány, netán hiba. Ezek a lényegyet persze nem érintik, de megjelenik a törekvés, hogy a szép szebb, a jó még jobb legyen. Az olvasó kíváncsiságát fölkelte a szerző, amikor azt találgatja, mi lehetett az oka Apponyi elmozdításának a londoni nagykövetség éléről – de végül adós marad a válaszzal (44.). Néhol elkelve további magyarázat, például hogy mit is jelenthet pontosan a „magyarbarát” fogalom, mivel rendkívül tág a „magyar” előtag értelmezése (153.). Nem világos, hogy ha a szerző jegyzetben megmagyarázza a viszonylag közismert *pater patriae* kifejezést, akkor miért marad adós egy Deák-cikk kapcsán a Rienti [Rienzi/Rienzo]–Periklész–Peel névhármas üzenetével (186–187.), amit valószínűleg jóval kevesebben értenek. Talán érdemes lett volna rövid eligazítást adni a Westminster-székesegyház említésekor is (54.), hiszen az olvasók zöme első pillantásra alighanem a londoni Parlament mellett álló bazilika gótikus csodájára gondol, ám az nem püspöki templom (tehát nem székesegyház), és nem is szerzetesrendi épület (bár neve még őrzi a hajdani bencés ala-

⁶ [Noel:] Dualism in Austria. *The Westminster Review* [New Series] 32 (1867) 431–458.

pítást: *abbey*), hanem „csak” társaskáptalan, igaz, ebből a legelőkelőbb, mivel kiváltságos testületként (*Royal Peculiar*) ki van véve a *Church of England* területi szervezetéből, és közvetlenül az uralkodóhoz tartozik, aki az anglikán egyház feje. Ezzel szemben a szövegben, mint kiderül pár sorral lejjebb, a 19. században megújuló angliai katolikus egyház főpapjáról van szó, ám róla kevesebben tudják, hogy a westminsteri érseki címet viseli, és az ő főtemploma az 1890-es években épült, neobizánci stílusú, új Westminster-székesegyház – természetesen szintén az angol főváros hasonló nevű negyedében. A betűtévesztés eleven ördöge most is üldözi Szerelmey (eredetileg Lieb) Miklóst, a jeles honvéd alezredest és hírneves londoni épületipari vállalkozót: Vukovics írja tévesen Szeremleynek (126.), ezt talán jegyzetben lehetett volna korrigálni.

A jelentős történelmi problémákat ebben a kötetében is a tőle megszokott, jól pergő, olvasmányos stílusban tárja elénk a szerző. Oldott hangvételébe beleférnek az aktuális „kiszólások” is: így emlegeti az „épp minap szentté avatott John Henry Newmant, a nagy teológust” (54.) – amiből majdani filológusai csalhatatlanul kikövetkeztethetik, hogy ezt a mondatot nem sokkal 2019. október 13. után vetette papírra (pontosabban billentyűzte be a számítógépébe). Máshol Albrecht von Bernstorff gróf londoni porosz nagykövet 1866 júniusában hazaküldött sorait idézte, miszerint „az angolok [...] teljes mértékben tudatlanok a kontinens ügyeinek valódi állapotát illetően”, majd nem tudta megállni, hogy hozzá ne tegye: „[a]kár ma is jelenthette volna ezt a nagykövet Londonból.” (20.) Ám e friss reflexiók a legkevésbé sem változtatják meg a nagymonográfia szakmai karakterét. A történelem ugyanis sohasem ismétli önmagát – de mindig vannak tanulságos analógiák. Miközben hajszálnyit nem enged a legszigorúbb tudományos követelményekből, ebben az értelemben Frank Tibor vállalja, hogy a mához is szólnak múltidéző szép könyvének szavai.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

